

auteur voor de niet-beroepshistoricus belet echter niet dat zijn hele uiteenzetting constant een hoog niveau blijft aanhouden.

Rombout van Kiel, deken van Leuven, was afkomstig uit een welgestelde Mechelse brouwersfamilie. Zowel zijn vader als zijn broer Maarten bekleedden een schepenamtbet te Mechelen. Rombout was onder andere pastoor van Melsbroek, rector van de Leuvense universiteit, kanunnik van het Sint-Pieterskapittel te Leuven en deken van het landdecaanaat Leuven. Hij was ontegensprekelijk een partijganger van het kerkelijk establishment. Dit bleek overduidelijk toen hij als rector van de Leuvense universiteit in opdracht van de kerkelijke overheid en de regering een streng vonnis uitsprak tegen de jansenistische hoogleraar Zeger-Bernard van Espen. Uit zijn visitatieverslag komt Van Kiel volgens Cloet naar voren als 'intelligent, tactvol en toegewijd' (xx). Hij leverde een interessant document af, dat tegelijkertijd als uitgebreid en genuanceerd omschreven kan worden en niet zonder de nodige kritische geest tegenover de verkregen informatie. Hiermee staat het dekenaal visitatieverslag van Rombout van Kiel in schril contrast met de meeste andere verslagen uit de achttiende eeuw, waarvan de kwaliteit doorgaans laag is. De rijke inhoud ervan was dan ook de voornaamste reden waarom Michel Cloet besloot tot de uitgave van dit verslag. Zelf omschrijft hij het visitatieverslag van deken Rombout van Kiel 'als het prototype van de beste verslagen uit de 18de eeuw' (xxii).

Uit de vragenlijst die door deken Rombout van Kiel vóór zijn bezoek aan de parochies aan de pastoors voorgelegd werd, blijkt duidelijk naar welke zaken vooral de aandacht ging van de kerkelijke overheid: de toestand van de kerkgebouwen en de uitrusting ervan, de financiële structuur van de parochies en de pastorale praktijk. Opvallend is dat in tegenstelling tot de zeventiende-eeuwse visitaties hier veel minder aandacht besteed werd aan het zedelijk gedrag van priesters en parochianen (vii). Helemaal passend in de tijdsgeest wordt anderzijds wel geïnformeerd naar de identiteit van de vroedvrouw.

Deze tekstuitgave werd gepubliceerd in de originele Latijnse versie. Ik treed Michel Cloet volledig bij wanneer hij stelt dat de originele Latijnse tekst de voorkeur verdient boven een Nederlandse vertaling omwille van het openhouden van de mogelijkheid tot precieze interpretatie van wat werd neergeschreven en de toegankelijkheid ervan voor alle Europese kerkhistorici. Heel wat lokale vorsers, die vaak minder goed vertrouwd zijn met het Latijn, komen hierdoor nochtans voor problemen te staan. Cloet lost die op door de opname van een degelijk glossarium van kerklatinse termen en andere ongewone woorden (223-230). Toch ben ik van mening dat een Nederlandse vertaling in een tweede kolom naast de originele Latijnse versie beter geweest zou zijn.

Tenslotte wens ik Michel Cloet te feliciteren met het werk dat door hem en zijn medewerkers nu reeds gedurende jaren gepresteerd wordt. Niemand twijfelt eraan dat de uitgave en de studie van bisschoppelijke en dekenale visitatieverslagen essentieel is voor het verkrijgen van een precies inzicht in de katholieke hervorming in de Zuidelijke Nederlanden. Nochtans is het jammer genoeg zo dat vrijwel alleen het team van Michel Cloet op een uiterst verdienstelijke manier aan deze weg blijft voorttimmeren.

Johan van de Wiele

D. J. Noordam, *Leven in Maasland. Een hoogontwikkelde plattelandssamenleving in de achttiende en het begin van de negentiende eeuw* (Dissertatie Leiden 1986, Hollandse studiën XVIII; Hilversum: Verloren, 1986, 262 blz., f42,-, ISBN 90 70403 19 6).

Het hoofdthema van dit mooie boek, dat inmiddels al een herdruk heeft beleefd, is gebaseerd op

een cohortanalyse annex gezinsreconstructie van de bevolking van het Hollandse dorp Maasland tussen 1730 en 1824. Voor dit doel zijn in de doop-, trouw- en begraafboeken alsmede de registers van de burgerlijke stand 19.476 personen opgespoord, die herleid konden worden tot 3.973 gezinnen.

Dit is een gigantisch karwei geweest maar het heeft wel de moeite geloond. Want op deze wijze werd het mogelijk de consonanten en dissonanten in het ritme van de demografische ontwikkeling op te sporen. Daarmee werd een inzicht verkregen in de dorpssamenleving, dat ook de tijdgenoten had kunnen verbazen.

De analyse van het demografisch materiaal is uitzonderlijk compleet. Vanuit de hoofdlijnen: geboorten, sterfte, huwelijksleeftijden, gedifferentieerd naar beroepsgroepen, welstand en religie, vertakt de analyse zich steeds verder. Om een voorbeeld te geven: het item huwelijksleeftijd start met een literatuuroverzicht betreffende dit onderwerp, uitmondend in beschouwingen over het West-Europese huwelijkspatroon in de varianten van Hajnal en Hofstee, het celibaat en de oorzaken daarvan, de puberteit en sexueel gedrag. Daarna wordt de leeftijd bij het eerste huwelijk van de cohortleden gemeten, uitgesplitst naar sexe. Deze gegevens worden vervolgens vergeleken met die voor andere gebieden in binnen- en buitenland. Voor Nederland zijn ze er voor de hele periode alleen over Amsterdam maar dat geeft wel een indicatie van mogelijke verschillen tussen stad en platteland. Daarna zijn de gegevens gedifferentieerd naar tienjaarlijkse periodes, beroepen, welstand, religie en autochtonen/allochtonen.

Er worden geen kunstjes uitgehaald, de manipulaties van het materiaal worden stap voor stap verantwoord en geëvalueerd. Daarbij vindt terugkoppeling plaats naar de (inter)nationale literatuur, die als uitgangspunt gediend heeft. Noordam is uitstekend op de hoogte van deze literatuur, zodat het boek tevens een *état de question* van de pre-industriële bevolkingsproblematiek biedt.

Stukje bij beetje wordt een indrukwekkend mozaïek opgebouwd waarbij ieder relevant facet de benodigde aandacht krijgt. Deze partiële analyses worden uiteindelijk samengevoegd tot een overtuigend beeld van een demografische strategie waarbij — gegeven de perceptie van de levenskansen — de huwelijksleeftijd, het celibaat en geboortenbeperking als middelen werden gehanteerd om bevolking en levensstandaard in evenwicht te houden.

Enkele dwarsdoorsneden op grond van tellingen en afgewogen beschouwingen over migratie, gebaseerd op indemniteitsacten, zijn op zinvolle wijze door dit betoog gevlochten. Noordam heeft met dit alles de Nederlandse historisch-demografen zeer aan zich verplicht. Wie zelf dit soort onderzoek wil aanvangen, zal ontdekken, dat er maar weinig onderzoeksvragen zijn waarvoor dit boek geen uitgangspunt biedt.

Is er dan helemaal niets op dit boek aan te merken? Alleen al om van deze bespreking niet helemaal een wervende flaptekst te maken moet ik daar toch wel mee aankomen. Nu dan: ik heb wat moeite met de totale opzet van het boek. Het is opgezet volgens een aan Braudel ontleend, gelaagd schema van tijdmodulaties: structuur, conjunctuur, ritme. In het hoofdstuk structuur worden de ruimtelijke en morfologische dimensies van Maasland aangegeven alsmede de bestuurlijke organisatie. Het hoofdstuk conjunctuur omvat voornamelijk een analyse van de economische ontwikkeling, waarbij de Maaslandse economie tegen het decor van de seculaire trend wordt geplaatst, de beroepstructuur wordt geanalyseerd en, voor zover de bronnen dat toelaten, een inzicht wordt gegeven in de inrichting van de produktie. Via wat politieke en culturele accenten wordt op pagina 74 de overstap gemaakt naar de lange termijn ontwikkelingen op demografisch terrein. Het laatste hoofdstuk, ritme, dat 120 pagina's telt, is vrijwel uitsluitend gewijd aan de demografische ontwikkeling.

Het komt me voor, dat de auteur zich met die hantering van een Braudelliaans tijdschema nodeloos allerlei compositorische problemen op de hals heeft gehaald. Als centrale vraag fungeert het probleem 'welke mogelijkheden de mensen hadden om hun natuurlijke en sociale omgeving te beheersen'. Gezien de uitwerking komt dit vooral neer op het traceren van de wisselwerking tussen demografie en economie. Doordat de economische ontwikkeling voornamelijk in het tijdsperspectief van structuur en conjunctuur is geplaatst en de demografische in dat van *événements*, schuren de variabelen wat ongemakkelijk langs elkaar heen. Dat had mijns inziens voorkomen kunnen worden, door beide factoren op lange, middellange en korte termijn te analyseren. Ze zijn nu teveel in eikaars verlengde gelegd.

Daarbij is nog een tweede schoonheidsfout te constateren. In het demografische hoofdstuk wordt er van uitgegaan, dat Maasland een hoogontwikkelde gespecialiseerde samenleving was. De bevolkingsontwikkeling wordt in dat perspectief geanalyseerd. Die hoge ontwikkelingsgraad is in de voorgaande, economisch getinte hoofdstukken vastgesteld. Noordam weet deze inderdaad redelijk aannemelijk te maken, onder meer door te wijzen op de diversificatie in de beroepsstructuur en het synchroon lopen van de prijsontwikkeling met die in andere gebieden. Maar de bronnen laten hem wel enigszins in de steek. Zo moet hij voor de prijsreeksen gebruik maken van die voor het nabijgelegen Delft en kan hij om de marktorientatie van de Maaslandse landbouw aan te tonen slechts gebruik maken van de gegevens van één boerderij, die in het bezit was van een Delfts weeshuis en daaraan leverde.

Daarom zet hij zijn argumentatie kracht bij door te wijzen op een aantal demografische karakteristieken, die kenmerkend zijn voor een hoogontwikkelde samenleving, zoals nucleaire gezinnen, omvangrijke migratie, ... Maar daarmee wordt dus eigenlijk de redenering omgedraaid.

Ondanks dit kritiekpunt, blijft mijn bewondering voor Noordams' dissertatie onverlet. Hij heeft een modelstudie afgeleverd, die iedere beoefenaar van de lokale en regionale geschiedenis moet kennen en liefst ook moet navolgen.

P. Kooij

G. Hekma, e. a., ed., *Goed verkeerd. Een geschiedenis van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in Nederland* (Amsterdam: Meulenhof, 1989, 264 blz., f34,50, ISBN 90 290 9918 6).

In deze bundel staat de emancipatiestrijd van homoseksuelen in Nederland centraal. De bundel ligt — wat de historiografische oriëntatie betreft — in het verlengde van de gelijknamige tentoonstelling in het Amsterdams Historisch museum. Alleen het scala van onderwerpen, dat in de bundel aan bod komt, is breder en gevarieerder. De onderwerpen variëren van beschrijvingen van homoseksuele en lesbische subculturen tot de discussies over homoseksualiteit in confessionele kringen, van de verschijning van homoseksualiteit in de kunsten in Nederland en de reacties die daarop kwamen tot homovervolgingen in de Nederlandse geschiedenis. De artikelen verschillen behalve van thematiek ook van stijl. Behalve strikt wetenschappelijke artikelen zijn er een aantal (prachtige!) korte bijdragen opgenomen waarin verslag gedaan wordt van de 'eigen' emancipatieperikelen van de auteurs — onder andere Rudi van Dantzig en Jac Heijer. Het geheel is van een uitvoerige historiografische introductie voorzien.

In sommige opzichten biedt deze opzet van de bundel voordelen. Het zal voor buitenstaanders interessant zijn te lezen hoeveel weerstand de emancipatiestrijd opgeroepen heeft. Zo verhaalt Maaïke Meijer in haar bijdrage over de radicaal-feministische actiegroep Paarse september van de weerstand die kritiek op de dwang tot heteroseksualiteit in onze cultuur destijds wekte.